

ΕΘΝΙΚΟ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

ΑΨΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΔΕΛΤΙΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟΥ ΑΨΛΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Το Μοιρολόι της Παναγίας στην Κοπάνη Δωδώνης

1. Σύντομη παρουσίαση του στοιχείου Ψλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς

α. Με ποιο όνομα αναγνωρίζεται το στοιχείο από τους φορείς του:

Το Μοιρολόι της Παναγίας στην Κοπάνη Δωδώνης

β. Άλλη/-ες ονομασία/ες:

Έθιμο Μεγάλης Παρασκευής.

γ. Σύντομη Περιγραφή:

Πρόκειται για ένα παραδοσιακό ανοιξιάτικο έθιμο, σύμφωνα με το οποίο πασχαλινά κάλαντα, που αφηγούνται τον θρήνο της Παναγίας για τον μονογενή της, ψάλλονται σε όλα τα σπίτια της Κοπάνης, κάθε Μεγάλη Παρασκευή. Μέσα από το έθιμο αυτό οι κάτοικοι της κοινότητας ενώνονται και συμμετέχουν μαζικά σε ένα έθιμο που διατηρεί ζωντανή την παράδοση των προγόνων τους και την τιμά έμπρακτα. Το Μοιρολόι της Παναγίας αναβιώνει στην Κοπάνη από το 2006 ως τις μέρες μας.

δ. Πεδίο ΑΠΚ:

✓ προφορικές παραδόσεις και εκφράσεις

✓ επιτελεστικές τέχνες

✓ κοινωνικές πρακτικές-τελετουργίες-εορταστικές εκδηλώσεις

☐ γνώσεις και πρακτικές που αφορούν τη φύση και το σύμπαν

☐ τεχνογνωσία που συνδέεται με την παραδοσιακή χειροτεχνία

☐ άλλο

ε. Περιοχή όπου απαντά το στοιχείο:

Κοινότητα Κοπάνης (Δήμος Δωδώνης, Περιφερειακή Ενότητα Ιωαννίνων). Η Κοπάνη είναι ορεινό χωριό, χτισμένο στις υπώρειες του όρους Τόμαρος (ή Ολύτσικα), στην περιοχή του δυτικού Ξηροβουνίου και του Άνω Ρου του Λούρου ποταμού. Διοικητικά, υπάγεται στον Δήμο Δωδώνης και, γεωγραφικά, βρίσκεται τριάντα χιλιόμετρα νότια - νοτιοδυτικά της πόλης των Ιωαννίνων.

στ. Λέξεις-κλειδιά:

Μοιρολόι Παναγίας, έθιμο Μεγάλης Παρασκευής, κάλαντα Μεγάλης Παρασκευής, εαρινοί αγερμοί, Λαζαρίνες, κουδούνια, λουλούδια, καλανδιστές, σταυροκούλουρο, σταυροκάρβελο.

2. Ταυτότητα του φορέα του στοιχείου ΑΠΚ

α. Ποιος/-οι είναι φορέας/-είς του στοιχείου;

Φιλοπρόοδος Κίνηση Κοπάνης και Κοινότητα Κοπάνης

β. Έδρα/τόπος

Διεύθυνση: Κοπάνη Δωδώνης Ιωαννίνων, ΤΚ: 455 00

E-mail: info.kopani@gmail.com

url/ siteweb: <https://kopanidodonis.com/>

γ. Περαιτέρω πληροφορίες για το στοιχείο:

Αρμόδιο πρόσωπο: Πρόεδρος Φιλοπρόοδου Κίνησης Κοπάνης

Όνομα: Κωνσταντίνος Παππάς

Ιδιότητα: Πρόεδρος Φιλοπρόοδου Κίνησης Κοπάνης, Συνταξιούχος Στρατιωτικός

E-mail: pappaskon65@gmail.com

3. Αναλυτική περιγραφή του στοιχείου ΑΠΚ, όπως απαντάται σήμερα

Κάθε Μεγάλη Παρασκευή, στην Κοπάνη αναβιώνει το *Μοιρολόι της Παναγίας*, ένα λαϊκό έθιμο που εντάσσεται στις κινητές εορτές του Πάσχα. Πρόκειται για πασχαλινά κάλαντα, που χάνονται στο βάθος των αιώνων, καθώς είναι αδύνατο να εντοπίσουμε την έναρξη τέλεσης του εθίμου. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας δίνουν οι γηραιότεροι κάτοικοι του χωριού, το έθιμο γινόταν παλαιότερα όπως ακριβώς γίνεται και τώρα, ενώ από τον πόλεμο του '40 και μετά διακόπηκε λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών. Στη σύγχρονη εποχή το έθιμο αναβιώνει ήδη από το 2006 με πρωτοβουλία της Φιλοπρόοδου Κίνησης Κοπάνης κατόπιν απαίτησης των ηλικιωμένων συγχωριανών και με τη συμμετοχή όλων των κατοίκων του χωριού.

Το *Μοιρολόι της Παναγίας*, ή αλλιώς το *έθιμο της Μεγάλης Παρασκευής*, είναι κάλαντα που αφηγούνται τον θρήνο της Παναγίας για τον Μονογενή της και αποτελούν μια ισχυρή αφορμή για ένωση των κατοίκων της κοινότητας και για κοινή δράση. Χρονικά, το έθιμο τοποθετείται στην καρδιά της άνοιξης, τότε που η φύση ανασταίνεται μαζί με τον γιο της Παναγίας. Στιχουργικά, το *Μοιρολόι της Παναγίας* είναι μια μακροσκελής ιστορία, όπου η Παναγία θρηνεί για τον χαμό του Μονογενού της και εξιστορεί την πορεία του ως τον σταυρό.

Κατά την έναρξη του εθίμου, οι συμμετέχοντες ντύνονται με παραδοσιακές φορεσιές της περιοχής και χωρίζονται σε τρεις ομάδες (όσοι και οι μαχαλάδες του χωριού), των δέκα έως δεκαπέντε ατόμων η καθεμιά (αναλόγως της συμμετοχής). Από νωρίς το πρωί της Μεγάλης Παρασκευής, οι συμμετέχοντες περιδιαβαίνουν τους μαχαλάδες του χωριού και σταματούν σε όλα τα σπίτια ανεξαιρέτως για να τραγουδήσουν το *Μοιρολόι της Παναγίας*. Εκείνη την ημέρα δεν εξαιρείται κανείς, ούτε λόγω προσωπικών διαφορών, αλλά ούτε λόγω ιδιαίτερων συνθηκών, όπως είναι το πένθος, η ασθένεια, η λοχεία κ.ά. Ακόμη και σε αυτές τις περιπτώσεις, οι συμμετέχοντες στέκονται στο κατώφλι του σπιτιού και ρωτούν ευγενικά τους οικοδεσπότες αν θέλουν να ακούσουν το *Μοιρολόι* και εκείνοι, σχεδόν πάντα, ανταποκρίνονται θετικά.

Η κάθε ομάδα απαρτίζεται, σχεδόν ισάριθμα, από άντρες, γυναίκες και παιδιά, ενώ ένας άντρας ορίζεται, για λόγους πρακτικούς και τιμητικούς, ως ο αρχηγός της ομάδας. Ο αρχηγός της ομάδας είναι εκείνος που κρατάει τη *λαζαρίνα*, μια ανθοστολισμένη ξύλινη τετράγωνη κατασκευή, από την οποία κρέμονται τέσσερα κυπριά στις άκρες και μια μεγάλη κουδούνα στο κέντρο, που δανείζουν ή δωρίζουν για

το καλό του κοπαδιού οι κτηνοτρόφοι του χωριού. Η *λαζαρίνα*, που στερεώνεται πάνω σε ένα γερό μακρύ ξύλο (συνήθως φτιαγμένο από κρανιά), σε πρακτικό επίπεδο συνοδεύει ρυθμικά το τραγούδι των στίχων, την ίδια στιγμή που ο δυνατός ήχος των κουδουνιών «ξυπνά» το χωριό και ειδοποιεί τα επόμενα σπίτια ότι τα κάλαντα πλησιάζουν.

Επιπλέον, ο αρχηγός, που φοράει φουστάνελα και όχι μπουραζάνα, για να ξεχωρίζει και να τιμάται, έχει την ευθύνη επιλογής της διαδρομής που θα ακολουθήσει η ομάδα μέσα στο χωριό. Η ανάδειξη του αρχηγού προκύπτει κατόπιν συζήτησης από την προηγούμενη μέρα και ομόφωνης απόφασης των συμμετεχόντων με βάση τα εξής κριτήρια: να γνωρίζει καλά όλα τα σπίτια του χωριού και το ίδιο το έθιμο, να έχει πείρα ώστε να μην υπάρχει μεγάλη κούραση και καθυστερήσεις, να έχει δυνατή και καλή φωνή, να γνωρίζει καλά τους στίχους και τον ρυθμό ή να είναι ο πιο ηλικιωμένος που επιλέγεται λόγω σεβασμού.

Μόλις ολοκληρωθεί το τραγούδι του εθίμου στο κάθε σπίτι, οι οικοδεσπότες κερνούν τους συμμετέχοντες κουλούρια, άβαφα αυγά, καραμέλες, σοκολατάκια, λουκούμια και καρύδια, τα οποία αποθηκεύονται σε ανθοστολισμένα πλεκτά καλάθια και σε τροβάδες, που κρατούν οι γυναίκες και τα παιδιά. Επίσης, οι οικοδεσπότες κερνούν τις γυναίκες λικέρ και τους άνδρες τσίπουρο, ενώ, περίπου δυο τρία χρόνια μετά την έναρξη αναβίωσης του εθίμου, άρχισαν, αυθόρμητα, να δίνουν και χρήματα στους επιτελεστές με σκοπό την κάλυψη των εξόδων και τη διασφάλιση της οικονομικής αυτάρκειας του εθίμου από τους ίδιους τους φορείς του.

Αφότου ολοκληρωθεί η περιδιάβαση σε όλα τα σπίτια του χωριού, οι τρεις ομάδες του εθίμου συγκεντρώνονται στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας. Κατά τη διάρκεια της ακολουθίας της Αποκαθήλωσης, ορισμένοι από τους συμμετέχοντες μπαίνουν στο εσωτερικό της εκκλησίας και στέκονται δίπλα από τον επιτάφιο στολίζοντάς τον με τα λουλούδια που έχουν πάνω στα καλάθια τους (οι *λαζαρίνες* μένουν εκτός εκκλησίας λόγω θορύβου). Μόλις ολοκληρωθεί η ακολουθία της Αποκαθήλωσης, έξω από την είσοδο του ναού τραγουδούν, για τελευταία φορά, όλοι μαζί το *Μοιρολόι της Παναγίας* μπροστά στο συγκεντρωμένο πλήθος, που έχει φθάσει από νωρίς στην εκκλησία για να παρακολουθήσει τη Θεία Λειτουργία.

Η λήξη του εθίμου σηματοδοτείται από το μοίρασμα του *σταυροκάρβελου* ή *σταυροκούλουρου*, που έχουν παρασκευάσει από την προηγούμενη μέρα οι γυναίκες οι οποίες συμμετέχουν στο έθιμο. Το *σταυροκάρβελο* ή *σταυροκούλουρο* είναι ένα ψωμί που παρασκευάζεται με προζύμι, χωρίς προσθήκη ζάχαρης, και έχει το σχήμα σταυρού

με δύο μακρόστενες λωρίδες ψωμιού να ενώνονται κάθετα στο κέντρο. Περιμετρικά της κορυφής της κάθετης λωρίδας το σταυροκάρβελο στολίζεται με μικρές προεξοχές ζυμαριού που συμβολίζουν τις κόγχες από το ακάνθινο στεφάνι, τα καρφιά και, γενικότερα, τη Σταύρωση. Το συμβολικό μοίρασμα του ψωμιού σε όλους τους παρευρισκόμενους συνοδεύεται από ανταλλαγή ευχών για «Καλή Ανάσταση», υγεία και προκοπή, αλλά και από την ιερή δέσμευση που επιβάλλει η ευχή «και του χρόνου».

4. Χώρος/εγκαταστάσεις και εξοπλισμός που συνδέονται με την επιτέλεση/ άσκηση του στοιχείου ΑΠΚ

α) Χώρος κι εγκαταστάσεις:

Το *Μοιρολόι της Παναγίας* πραγματοποιείται κάθε χρόνο σε όλα τα σπίτια της Κοπάνης, στους κατά τόπους μαχαλάδες του χωριού, και ολοκληρώνεται στον προαύλιο χώρο του ενοριακού Ιερού Ναού Κοιμήσεως Θεοτόκου, που βρίσκεται στο κέντρο του χωριού. Με τον τρόπο αυτόν, ολόκληρο το χωριό γίνεται ένας μεγάλος τόπος τέλεσης του εθίμου, που σταυρώνεται εθιμοτυπικά και κυκλώνεται ολοκληρωτικά.

Οι συμμετέχοντες ξεκινούν την προετοιμασία τους νωρίς το πρωί, γύρω στις 6 με 6.30, προκειμένου να προλάβουν να ντυθούν με τις παραδοσιακές ενδυμασίες και να κάνουν μια γενική πρόβα. Το ραντεβού δίνεται στην κεντρική πλατεία του χωριού, στο παλιό δημοτικό σχολείο, όπου είναι αποθηκευμένες οι φορεσιές και υπάρχει ξεχωριστός χώρος γυναικών και αντρών για να αλλάζουν. Στο σχολείο υπάρχει και η αίθουσα πολλαπλών χρήσεων, όπου γίνεται η απαραίτητη πρόβα, για να μπουνε στον ρυθμό οι καινούργιοι και να θυμηθούν τους στίχους οι παλαιότεροι. Μαζί είναι και τα μικρά παιδιά, που τα βοηθούν οι μεγαλύτεροι να ντυθούν και να αποκτήσουν μια πρώτη επαφή με το έθιμο.

Μόλις ολοκληρωθεί η προετοιμασία, οι συμμετέχοντες χωρίζονται σε τρεις ομάδες, όσοι και οι μαχαλάδες, παίρνουν στα χέρια τις *λαζαρίνες*, τα *σταυροκάρβελα*, τις κλίτσες, τα καλάθια και τους τροβάδες και ξεκινούν τις επισκέψεις στα σπίτια των χωριανών τους, προκειμένου να ψάλουν τα κάλαντα της Μεγάλης Παρασκευής, και εκείνοι να τους φιλοδώρησουν με κεράσματα ως αντίδωρο.

Βέβαια, η διαδρομή έχει μια ιδιαίτερη μορφολογία, διότι το χωριό είναι ορεινό και είναι δύσκολο για όλους να το περιδιαβούν. Μάλιστα, για εκείνους που χρειάζεται

να κουβαλήσουν τη *λαζαρίνα*, το περπάτημα στις ανηφόρες γίνεται ακόμη δυσκολότερο. Για τον λόγο αυτόν, όταν υπάρχει διαθέσιμος χρόνος, γίνεται μια στάση για ξεκούραση, αλλά αυτό δε συμβαίνει πάντα, διότι είναι απαραίτητη προϋπόθεση να προλάβουν να περάσουν από όλα τα σπίτια.

Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι το 2021, με δεδομένες τις συνθήκες που επέβαλε η πανδημία του Covid-19, ο χώρος υλοποίησης του εθίμου, υποχρεωτικά, μεταβλήθηκε ως έναν βαθμό. Οι συμμετέχοντες αποφάσισαν, για λόγους διαφύλαξης της δημόσιας υγείας, να μην περάσουν από τα σπίτια των συγχωριανών τους, αλλά να πραγματοποιήσουν το έθιμο σε έξι προσεκτικά επιλεγμένα δημόσια σημεία-τοπόσημα της Κοπάνης. Έτσι, το *Μοιρολόι της Παναγίας* τραγουδήθηκε σε μεγάλες αλάνες του χωριού, μπροστά από εκκλησίες και σταυροδρόμια, και κατέληξε στην κεντρική πλατεία, μακριά από τον κόσμο, με μάσκες και με rapid test.

Επιλέχθηκαν έξι σημεία-σταθμοί, μαζί με την πλατεία του χωριού, ώστε να ακουστεί το έθιμο σε όλο το χωριό. Τα σημεία αυτά καθορίστηκαν με γεωγραφικά κριτήρια καθώς, κατά κάποιον τρόπο, περικυκλώνουν το χωριό. Πιο συγκεκριμένα, τα σημεία που επιλέχθηκαν για το 2021 είναι τα εξής: 1. Κεντρική πλατεία του χωριού 2. Άγιος Νεκτάριος (ύψωμα βόρεια της πλατείας του χωριού) 3. Ράχη Δροσαίων (ύψωμα νότια της πλατείας, ακριβώς απέναντι από τον Άγιο Νεκτάριο) 4. Σταυρός Γιωταίων (ύψωμα ανατολικά της πλατείας) 5. Μπλίκουρας (πίσω από την κεντρική πλατεία και την εκκλησία του χωριού) 6. Προαύλιο εκκλησίας Κοιμήσεως Θεοτόκου (κεντρική πλατεία του χωριού). Μάλιστα, αν εντοπίσει κανείς τις θέσεις αυτές στον χάρτη, θα δει ότι οι συμμετέχοντες, κατά κάποιον τρόπο, κινήθηκαν σταυρωτά μέσα στο χωριό, ούτως ώστε να ακουστεί παντού το *Μοιρολόι της Παναγίας* και να απλώσει την ευλογία του σε όλη την κοινότητα: στους μαχαλάδες, στους δρόμους και στα σοκάκια, στα σπίτια και στα δημόσια κτήρια, στις αυλές και στους κήπους, για να καταλήξει στον προαύλιο χώρο της κεντρικής εκκλησίας.

Έτσι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι το *Μοιρολόι της Παναγίας*, σε επίπεδο χώρου, συνδέεται με ολόκληρο το χωριό της Κοπάνης. Και όπως «αγκαλιάζει» όλα τα σπίτια και τις εκκλησίες του χωριού, «αγκαλιάζει» και όλους τους κατοίκους του.

β) Εξοπλισμός:

Λαζαρίνα: Είναι μια ξύλινη τετράγωνη κατασκευή, πάχους περίπου δύο εκατοστών και βάρους περίπου δεκαπέντε κιλών, από την οποία κρέμονται τέσσερα κυπριά στις

άκρες και μια μεγάλη κουδούνα στο κέντρο, που δανείζουν ή δωρίζουν οι κτηνοτρόφοι του χωριού, από αγάπη για το έθιμο και για το καλό του κοπαδιού. Η *λαζαρίνα*, που στερεώνεται κάθετα στο κέντρο της πάνω σε ένα γερό μακρύ ξύλο (συνήθως φτιαγμένο από κρασιά), στολίζεται στην πάνω πλευρά της με δάφνες, πασχαλιές και μοβ κρίνους (γιατί το μοβ θεωρείται πένθιμο χρώμα και ταιριαστό στη μέρα). Σε πρακτικό επίπεδο, η *λαζαρίνα* συνοδεύει ρυθμικά το τραγούδι των στίχων, προειδοποιεί τους κατοίκους για την άφιξη των συμμετεχόντων και γεμίζει με τον ήχο της την αμφιθεατρικά χτισμένη Κοπάνη. Σε συμβολικό επίπεδο, ο δυνατός ήχος των κουδουνιών διώχνει το «κακό».

Καλάθια και λουλούδια: Οι γυναίκες που συμμετέχουν στο έθιμο, εκτός από την ευθύνη παρασκευής και μεταφοράς του *σταυροκάρβελου*, είναι επιφορτισμένες και με τον στολισμό και τη μεταφορά των μικρών ψάθινων καλαθιών. Τα καλάθια αυτά, που στολίζονται, κυρίως, με δάφνες και μοβ κρίνους –γιατί το μωβ είναι πένθιμο χρώμα και ταιριάζει με το γενικότερο κλίμα της ημέρας– γεμίζονται στην εσωτερική τους επιφάνεια με άχυρα και ξερά χόρτα, για να τοποθετούνται και να σταθεροποιούνται εκεί τα αυγά και τα γλυκίσματα που κερνούν οι οικοδεσπότες.

Μαζί με τις γυναίκες, τα καλαθάκια κρατούν και οι ανήλικοι συμμετέχοντες, οι οποίοι ενισχύουν τον ανθοστολισμό τους μαζεύοντας κι άλλα πολύχρωμα λουλουδάκια από τα σοκάκια του χωριού και τους κήπους των σπιτιών. Άλλωστε, στην περίπτωση των παιδιών, επιτρέπεται μια μικρή «πολύχρωμη παρασπονδία», γιατί τα παιδιά πρέπει να χαρούν την άνοιξη και τη συμμετοχή τους στο έθιμο. Κι επειδή τα παιδιά... είναι πάντα παιδιά, με τα πολύχρωμα λουλούδια και τις χαρούμενες φωνές τους, μπορεί και να αλαφρύνουν λίγο την ημέρα και το πένθος που τη βαραίνει.

Με τη λήξη της περιδιάβασης στα σπίτια του χωριού, ορισμένα από τα λουλούδια των καλαθιών τοποθετούνται από τις γυναίκες στον Επιτάφιο, πριν ολοκληρωθεί η ακολουθία της Αποκαθήλωσης, ενώ τα λουλούδια από τις *λαζαρίνες* αφήνονται πάνω τους μέχρι να ξεραθούν τελείως, οπότε και καθαρίζονται.

Κλίτσες: Εκτός από τα παραπάνω, μέρος του εξοπλισμού που χρησιμοποιείται κατά τη διάρκεια του εθίμου είναι και οι κλίτσες. Τις κλίτσες τις κρατάνε, κατά το πλείστον, οι άντρες και τις χρησιμοποιούν για να περπατάνε και να στηρίζονται στις απότομες ανηφόρες και κατηφόρες του χωριού, ιδίως οι γηραιότεροι. Μιμούμενοι τους μεγαλύτερους, μικρές κλίτσες κρατάνε και τα αγοράκια που συμμετέχουν στο έθιμο.

Σε συμβολικό επίπεδο, το χτύπημα της γης με τις κλίτσες σε όλη τη διάρκεια της διαδρομής από σπίτι σε σπίτι μαζί με τον δυνατό ήχο από τα κουδούνια ξυπνούν τη

γη για να αναβλαστήσει και προκαλούν τη ζωή να επικρατήσει επί του θανάτου, όπως και η επερχόμενη Ανάσταση του Χριστού.

Τροβάδες: Τέλος, οι συμμετέχοντες στο έθιμο κουβαλούν στους ώμους τους παραδοσιακούς υφαντούς τροβάδες, που φέρουν διακοσμητική αποτύπωση, άλλοτε φυτικών και ζωικών μοτίβων και άλλοτε φυλακτικών σταυρών. Μέσα στους κεντητούς τρουβάδες τα παιδάκια βάζουν τις καραμελίτσες τους, τα σοκολατάκια τους, τα γλυκά τους και στο τέλος παίζουν και ψάχνουν για να βρουν και να μοιραστούν τα κεράσματα.

Ωστόσο, από τα πρώτα χρόνια της αναβίωσης του εθίμου και έπειτα, οι οικοδεσπότες του χωριού άρχισαν, εκτός από κεράσματα, να δίνουν και χρήματα στο έθιμο, με αποτέλεσμα οι τροβάδες να χρησιμοποιούνται και για τη συγκέντρωση των χρημάτων. Μάλιστα, στις μέρες μας, οι γυναίκες του εθίμου, που είναι επιφορτισμένες με τη συγκέντρωση όλων των κερασμάτων, έχουν φτιάξει έναν αυτοσχέδιο κουμπάρα, χρησιμοποιώντας ένα χάρτινο κουτί παπουτσιών, στη μια πλευρά του οποίου άνοιξαν μια οπή για να εισάγονται τα χρήματα. Αυτό το αυτοσχέδιο σφραγισμένο ταμείο, πρακτικά, εξασφαλίζει ότι δε θα χαθούν τα χρήματα στη διαδρομή αλλά και, συμβολικά, αναδεικνύει την προσπάθεια των συμμετεχόντων να αναδείξουν τη δίκαιη και ασφαλή καταχώρηση των χρημάτων στο κοινό ταμείο του Συλλόγου.

Τέλος, οι τροβάδες χρησιμεύουν και ως μια καλή κρυψώνα, προκειμένου οι καλανδιστές του εθίμου να κρύβουν εκεί το χαρτί με τους στίχους του *Μοιρολογιού*. Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι η εισαγωγή νέων μελών, κάθε χρονιά, η απουσία μακρόχρονης βιωματικής σχέσης ορισμένων ατόμων με το έθιμο και η δυσκολία απομνημόνευσης του μακροσκελούς κειμένου, καθιστούν επιτακτική, για ορισμένους, τη χρήση του εκτυπωμένου κειμένου.

Παραδοσιακές ενδυμασίες: Από την έναρξη της αναβίωσης του εθίμου κι έπειτα, οι τελεστές του εθίμου ντύνονται με παραδοσιακές φορεσιές, έπειτα από προτροπή των γηραιότερων χωριανών. Κατά τα πρώτα χρόνια της αναβίωσης, οι γυναίκες φορούσαν το βαθύ βυσσινί χρώμα στο φουστάνι και το μαύρο σιγκούνι που χρησιμοποιούσαν στο παρελθόν στην Κοπάνη. Ακόμη και το μαντήλι που φορούσαν προσπαθούσαν να μην είναι κεντητό, να είναι μαύρο, και να μη φοράνε σκουλαρίκια, προσπαθώντας να διατηρήσουν μια πένθιμη ατμόσφαιρα.

Στις μέρες μας, οι ενδυμασίες που επιλέγονται από τον Πολιτιστικό Σύλλογο είναι λευκή μπουραζάνα και φουστανέλα για τους άντρες κι επίσημες ενδυμασίες Λάκκας Σουλίου με λευκό φουστάνι για τις γυναίκες. Μέχρι και το 2019, οι ενδυμασίες

αυτές νοικιάζονταν από ιδιωτικά εργαστήρια παραδοσιακών ενδυμασιών, ενώ, από το 2020 κι έπειτα, η Φιλοπρόοδος Κίνηση Κοπάνης έραψε δικές της παραδοσιακές φορεσιές μέσω του Προγράμματος Αγροτικής Ανάπτυξης 2014-2020.

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια της συζήτησης για τη σύνταξη του παρόντος δελτίου υποψηφιότητας τέθηκε θέμα μεταξύ των συμμετεχόντων αναφορικά με τις παραδοσιακές φορεσιές: αφενός αν αυτές πρέπει να χρησιμοποιούνται ή αν πρέπει να φορούν τα σύγχρονα ευρωπαϊκά ρούχα αφετέρου αν πρέπει να χρησιμοποιούν την επίσημη λευκή παραδοσιακή φορεσιά της Λάκκας Σουλίου οι γυναίκες και την αστική φουστανέλα οι άντρες ή αν πρέπει να φορούν την τοπική σκουρόχρωμη ενδυμασία της Κοπάνης (τυπική της ευρύτερης περιοχής του Ξηροβουνίου) οι γυναίκες και τη μαύρη μπουραζάνα οι άντρες. Οι διαφορετικές απόψεις που εκφράστηκαν ήταν πολλές και ο γόνιμος διάλογος διαρκεί ακόμη, ως την κατάθεση του παρόντος.

5. Προϊόντα ή εν γένει υλικά αντικείμενα που προκύπτουν ως αποτέλεσμα της επιτέλεσης/άσκησης του στοιχείου ΑΠΚ

Σταυροκούλουρο ή σταυροκάρβελο: Πρόκειται για ένα ψωμί που περιέχει μόνο νερό, αλεύρι και αλάτι, χωρίς προσθήκη ζάχαρης, για να μη γλυκάνει τον χάρο σε μέρα πένθους. Το ψωμί αυτό παρασκευάζεται με «ανάπιασμα», δηλαδή με προζύμι, από τις γυναίκες του εθίμου, ήδη από τη Μεγάλη Πέμπτη. Παρασκευάζεται σε σχήμα σταυρού, με δύο μακρόστενες λωρίδες ψωμιού να ενώνονται κάθετα στο κέντρο τους, και με προεξοχές περιμετρικά της κορυφής της κάθετης λωρίδας να παραπέμπουν στις κόγχες από το ακάνθινο στεφάνι του Ιησού. Το υπόλοιπο ψωμί στολίζεται ευλαβικά, αλλά όχι περίτεχνα αφενός γιατί ο περίτεχνος στολισμός είναι δύσκολος για τις σύγχρονες γυναίκες αφετέρου για να μείνει το ψωμί απλό σε μια πένθιμη μέρα. Άλλωστε, την ημέρα εκείνη προέχει ο συμβολισμός και η απεικόνιση του ακάνθινου στεφανιού κι όχι η ομορφιά του ψωμιού.

Το σταυροκάρβελο θυμίζει, κατά κάποιον τρόπο, το χριστιανικό πρόσφορο και φέρει μέσα του την ευλογία του ψωμιού, που «ανέστησε» όλες τις φτωχές οικογένειες του χωριού στο παρελθόν. Γι' αυτό και με τη λήξη του εθίμου, στο προαύλιο της κεντρικής εκκλησίας οι γυναίκες κόβουν και μοιράζουν το σταυροκούλουρο σε όλους τους παρευρισκόμενους, συμμετέχοντες στο έθιμο και επισκέπτες. Αυτό το κόψιμο του ψωμιού, με τα χέρια ή με το μαχαίρι, και το μοίρασμά του μεταφέρει σε όλους την ευλογία του εθίμου, δίνει ευεργετική τροφή στο σώμα και παραπέμπει στο μελιζόμενο

σώμα του Ιησού. Στη βάση των παραπάνω, μπορούμε να πούμε ότι το *σταυροκούλουρο* προσλαμβάνει τη μορφή ενός «ιερού άρτου».

Κέρασμα/Φιλοδώρημα/Αντίδωρο: Κάθε φορά που οι συμμετέχοντες ολοκληρώνουν το τραγούδι του *Μοιρολογιού* στο κάθε σπίτι, οι οικοδεσπότες τους φιλεύουν με αυγά, κουλούρια, σοκολατάκια, κοκόσιες (καρύδια στην τοπική ιδιωματική γλώσσα), λικέρ τις γυναίκες και τσίπουρο τους άνδρες, μαζί με λίγο μεζέ (συνήθως ελιές και ντομάτα λόγω της αυστηρής νηστείας της Μεγάλης Παρασκευής).

Τα αυγά που συγκεντρώνονται στα ψάθινα καλάθια, τα περισσότερα είναι άβαφα, ενώ μερικές νεότερες γυναίκες μπερδεύονται και βάζουν στα καλάθια κόκκινα αυγά, παρότι αυτά συμβολίζουν την Ανάσταση και δεν ταιριάζουν στη Μεγάλη Παρασκευή. Τα αυγά αυτά, με τη λήξη του εθίμου, όταν είναι πολλά, οι γυναίκες τα πουλάνε για να κερδίσουνε κάποια έσοδα, ενώ, όταν είναι λίγα, τα μοιράζονται μεταξύ τους, ως μια μορφή ηθικής ικανοποίησης και ανταπόδοσης για τον κόπο τους. Αλλά και τα καρύδια, οι τοπικές κοκόσιες, έχουν υψηλή διατροφική αξία και συμβολίζουν την πληθώρα.

Με την πάροδο των χρόνων, από την έναρξη αναβίωσης του εθίμου το 2006 κι έπειτα, παρατηρήθηκε σταδιακά και ο εκχρηματισμός του κεράσματος. Οι οικοδεσπότες των σπιτιών της Κοπάνης, μαζί με τα αυγά, τα καρύδια και τα υπόλοιπα υλικά κεράσματα, άρχισαν αυθόρμητα να κερνούν και χρήματα τους συμμετέχοντες, κυρίως με σκοπό την κάλυψη των εξόδων επιτέλεσης του εθίμου. Πρόκειται για μια αυθόρμητη κίνηση των χωριανών, τόσο για να διασφαλίσουν τη συνέχιση του εθίμου κατά τα επόμενα χρόνια, όσο και για να ενισχύσουν οικονομικά τον πολιτιστικό σύλλογο που αναλάμβανε όλα τα έξοδα.

Στο πλαίσιο αυτό, άξιο αναφοράς είναι το γεγονός ότι το 2021, παρότι οι συμμετέχοντες στο έθιμο λόγω πανδημίας δεν επισκέφθηκαν κανένα σπίτι και μετακινούνταν στο χωριό με το αυτοκίνητο, πολλοί κάτοικοι τους σταματούσαν στον δρόμο, προκειμένου να τους δώσουν χρήματα «για το καλό!».

6. Ιστορικά στοιχεία για το στοιχείο ΑΠΚ

Το 2005, οι άνθρωποι που απάρτιζαν το Διοικητικό Συμβούλιο της Φιλοπρόοδου Κίνησης Κοπάνης, ύστερα από απαίτηση των ηλικιωμένων κατοίκων του χωριού για αναβίωση του εθίμου, συγκέντρωσαν τους γεροντότερους συγχωριανούς τους και, μέσα από μια ανοιχτή συζήτηση, κατέγραψαν όλες τις βασικές πληροφορίες σχετικά με το έθιμο. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες, το έθιμο σταμάτησε να πραγματοποιείται

περίπου στα 1940, καθώς ο πόλεμος, η φτώχεια και οι κακουχίες δεν άφηναν περιθώρια συνέχισης. Ωστόσο, το ξεκίνημα του εθίμου δεν μπορούσε να το εντοπίσει κανείς, καθώς, ακόμη και οι άνθρωποι που τότε ήταν 90 χρονών, έλεγαν πως θυμούνταν το έθιμο από μικρά παιδιά και άκουγαν πάντα σχετικές ιστορίες από τους γονείς και τους παππούδες τους.

Βέβαια, κατά τη διαδικασία καταγραφής υπήρξαν διαφωνίες μεταξύ των ηλικιωμένων, τόσο αναφορικά με τους στίχους, όσο και αναφορικά με τον ρυθμό και τη μελωδία. Κάποιοι θυμούνταν μερικά λόγια, κάποιοι άλλοι συμπλήρωναν και στο τέλος ενώθηκε σταδιακά το παζλ των αναμνήσεων. Όμως, στο τελικό κείμενο συμφώνησαν όλοι χωρίς να πραγματοποιηθεί απολύτως καμία βιβλιογραφική έρευνα. Ωστόσο, η μεγαλύτερη δυσκολία εντοπίστηκε στον ρυθμό, γιατί πρόκειται για έναν διαφορετικό ρυθμό, αργό και πένθιμο. Και το χτύπημα της *λαζαρίνας* είναι πολύ δύσκολο, γιατί θα πρέπει να «κουρδίζει» αυτόν τον αργό ρυθμό: λες έναν στίχο, σταματάς, χτυπάει η *λαζαρίνα*, αρχίζεις τον επόμενο στίχο, χτυπάει η *λαζαρίνα*, και πάλι από την αρχή. Ένας ρυθμός μονότονος και επαναλαμβανόμενος, μια επανάληψη μύησης για να μαθαίνουν οι νέοι συμμετέχοντες, αλλά, κυρίως, τα μικρά παιδιά.

Έτσι, το 2006 το έθιμο αναβίωσε για πρώτη φορά στην Κοπάνη από σεβασμό στην απαίτηση των ηλικιωμένων χωριανών, αλλά και από αγάπη στα έθιμα και στις ρίζες του χωριού. Σε αυτή την πρώτη αναβίωση, τα μέλη του Συλλόγου συντόνιζαν τη διαδικασία και, παράλληλα, συμμετείχαν σε αυτή με τους γηραιότερους χωριανούς να τους «δείχνουν τον δρόμο». Μάλιστα, ο αρχηγός που κρατούσε τη *λαζαρίνα* ήταν μεγαλύτερος από εβδομήντα χρόνων, οι άλλοι δύο άνω των εξήντα πέντε, και οι υπόλοιποι γύρω στα πενήντα πέντε. Στη βάση αυτής της καταγραφής, της πρώτης βιωματικής εμπειρίας και της μετέπειτα επανάληψης, το *Μοιρολόι της Παναγίας* πραγματοποιείται ως τις μέρες μας ακολουθώντας τους ίδιους κανόνες.

Δεδομένου ότι πρόκειται για ένα ζωντανό έθιμο που προσαρμόζεται στην εποχή του και τους ανθρώπους που το επιτελούν, διαπιστώθηκαν κάποιες αλλαγές σε σχέση με τον τρόπο που γινόταν στο παρελθόν, όπως αναφέρονται παρακάτω:

– **Ημέρα τέλεσης:** Στο παρελθόν, το έθιμο ξεκινούσε το βράδυ της Μεγάλης Πέμπτης, μετά τη λήξη της Ακολουθίας των Δώδεκα Ευαγγελίων, και ολοκληρωνόταν το πρωί της Μεγάλης Παρασκευής, μετά την Ακολουθία της Αποκαθήλωσης. Σύμφωνα με τις μαρτυρίες, είναι πιθανό οι συμμετέχοντες να επέλεγαν τη νύχτα επειδή φοβούνταν τους Τούρκους. Από την αναβίωση του εθίμου και έπειτα, το *Μοιρολόι της Παναγίας* ξεκινά χωρίς το πρωί της Μεγάλης Παρασκευής και ολοκληρώνεται μετά την Αποκαθήλωση.

– **Παραδοσιακές ενδυμασίες:** Στην αρχή της αναβίωσης του εθίμου, οι συμμετέχοντες χρησιμοποίησαν τις σκουρόχρωμες παραδοσιακές φορεσιές της Κοπάνης. Στη συνέχεια, για λόγους τιμητικούς αλλά και αισθητικούς, υιοθέτησαν τη λευκή επίσημη ενδυμασία της Λάκκας Σουλίου (περιοχή που συνορεύει με την Κοπάνη). Ωστόσο, οι γεροντότεροι κάτοικοι του χωριού συχνά προτρέπουν τους σύγχρονους συμμετέχοντες να εγκαταλείψουν τις λευκές φορεσιές της Λάκκας Σουλίου και να επαναφέρουν τις τοπικές σκουρόχρωμες ενδυμασίες (βυσσινί φουστάνια-μαύρες μπουραζάνες), για να διατηρείται και χρωματικά ο θρήνος και η πένθιμη ατμόσφαιρα.

– **Στίχοι/ρυθμός:** Οι στίχοι του *Μοιρολογιού* συμφωνήθηκαν από όλους τους πληροφορητές, αλλά υπήρξαν διαφωνίες αναφορικά με τον ρυθμό και τη μελωδία, με αποτέλεσμα να προκριθεί η πρόταση της πλειοψηφίας. Άλλωστε, ήταν αδύνατο να καταφέρουν τόσο μεγάλοι άνθρωποι να θυμηθούν όλους αυτούς τους στίχους και τη μελωδία μετά από τόσα χρόνια. Αλλά και στη σημερινή εποχή, μερικοί συμμετέχοντες ασυναίσθητα μεταβάλλουν στίχους και τους μεταφέρουν στην επίσημη γλώσσα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι λέξεις «πάησαν» και «μοναχιά» που, την ώρα του τραγουδίσματος, μετατρέπονται σε «πάνε» και «μοναχή».

– **Κεράσματα/Χρήματα:** Μια σημαντική προσθήκη που αυθόρμητα εφαρμόστηκε στο έθιμο από τους οικοδεσπότες της Κοπάνης είναι το χρηματικό κέρασμα. Με την κατάθεση χρημάτων στο ταμείο του Συλλόγου διασφαλίζεται τόσο η οικονομική αυτάρκεια του εθίμου όσο και η συνέχισή του.

– **Συμμετέχοντες:** Δεν είναι γνωστό αν στο παρελθόν συμμετείχαν στο έθιμο κάτοικοι άλλων περιοχών εκτός Κοπάνης. Πάντως, από την έναρξη της αναβίωσης του εθίμου μέχρι σήμερα, στο έθιμο συμμετέχουν και άνθρωποι που δεν έλκουν την καταγωγή τους από την Κοπάνη.

7. Η σημασία του στοιχείου σήμερα

α. Ποια είναι η σημασία του στοιχείου για τα μέλη της κοινότητας/τους φορείς του;

Σύμφωνα με τους κατοίκους της Κοπάνης, το *Μοιρολόι της Παναγίας* προέρχεται από τους παππούδες τους, από τις ρίζες τους, από τις γενιές τους, είναι φτιαγμένο από την ίδια τους τη ζωή. Όλοι οι χωριανοί εκείνη την ημέρα συγκινούνται, ξαναθυμούνται και διδάσκονται μέσα από το έθιμο. Ακόμη και όταν υπάρχει πένθος σε ένα σπίτι, οι

άνθρωποι ανοίγουν τις πόρτες τους και πενθούν μαζί με τους χωριανούς τους, μαζί με την Παναγιά.

Είναι μια ευκαιρία να βρεθούν οι χωριανοί στον τόπο τους, να γνωρίσουν οι νέοι τις ρίζες τους, να χαρούν οι ηλικιωμένοι, και να παραδειγματιστούν οι κάτοικοι άλλων χωριών για την αναβίωση δικών τους εθίμων. Σημαντική είναι και η διαφήμιση του χωριού και η συνακόλουθη οικονομική ανάπτυξη. Μάλιστα, οι απόδημοι της Κοπάνης αδημονούν να δούνε στην τηλεόραση το χωριό και τους συγγενείς τους, να νιώσουν σαν να είναι εκεί και, κυρίως, να δείξουν στα παιδιά τους την ταυτότητά τους.

Άλλωστε, όπως λένε οι χωριανοί, το έθιμο ενώνει τους ανθρώπους. Όμως την ίδια στιγμή που τους ενώνει, αποτελεί και πηγή προβληματισμού μεταξύ των μελών της κοινότητας καθώς, από τον 3ο έως τον 5ο στίχο συναντάμε την εξής αναφορά: *«Σήμερα 'βάλαν τη βουλή οι άνομοι Εβραίοι, οι άθεοι παράνομοι και τρισκαταραμένοι, για να σταυρώσουν τον Χριστό των πάντων Βασιλέα»*. Η προετοιμασία εγγραφής του εθίμου στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας αποτέλεσε μια δημιουργική αφορμή διαβούλευσης αναφορικά με τους στίχους αυτούς. Έτσι, τα μέλη του Συλλόγου οργάνωσαν δημόσια συζήτηση και οι τοποθετήσεις των χωριανών ήταν σαφείς: κάποιοι είπαν ότι οι συγκεκριμένοι στίχοι τους δυσκόλευαν πάντα, γιατί δε θεωρούν σωστό να χρησιμοποιούν κατάρες και υποτιμητικούς χαρακτηρισμούς, ιδίως μπροστά σε μια εκκλησία. Πολλοί είπαν ότι ο ίδιος ο Χριστός δίδαξε τη συγχώρεση με το παράδειγμά του και δεν πρέπει σήμερα να διατηρούμε ρατσιστικούς χαρακτηρισμούς. Ορισμένοι από εκείνους που ξεκίνησαν την αναβίωση του εθίμου το 2006 είπαν ότι ευθύς εξ αρχής οι συγκεκριμένοι στίχοι προβλημάτισαν πολλούς, αλλά οι ενστάσεις υπερκαλύφθηκαν από την επιθυμία των ηλικιωμένων να συνεχιστεί το έθιμο «απείραχτο», και εκείνοι από σεβασμό υποχώρησαν.

β. Ποια είναι η σημασία του στοιχείου για τη σύγχρονη ελληνική κοινωνία;

Το *Μοιρολόι της Παναγίας*, ως άυλη πολιτιστική κληρονομιά, συνδράμει τη λειτουργία της σύγχρονης κοινωνίας, γιατί μέσα από την προφορικότητα, την ομαδικότητα και την κοινή ταυτότητα μεταφέρει από το παρελθόν στο παρόν και κυρίως στο μέλλον πρακτικές, εκφράσεις, αξίες και γνώσεις του λαϊκού πολιτισμού. Μέσα από τη συλλογική βιωματική εμπειρία παραδίδεται στις μεταγενέστερες γενιές συμπτυκνωμένη σοφία αιώνων για την αντιμετώπιση των πάσης φύσεως προκλήσεων. Το έθιμο αυτό συνιστά παράγοντα προσέγγισης και ένωσης των ανθρώπων, ανταλλαγής και κατανόησης, ενώ μέσω της κριτικής σκέψης και της αναθεώρησης επίμαχων στίχων

αναδεικνύει την αξία του σεβασμού απέναντι στα δικαιώματα όλων προάγοντας την ειρηνική συνύπαρξη.

γ. Συμμετείχε και πώς η κοινότητα στην προετοιμασία της εγγραφής του στοιχείου στο Εθνικό Ευρετήριο Αυλής Πολιτιστικής Κληρονομιάς;

Κατόπιν προτροπής των μελών της Φιλοπρόοδου Κίνησης Κοπάνης δημιουργήθηκε ένα πρώτο βήμα διαλόγου μεταξύ των φορέων/ατόμων επιτέλεσης του εθίμου (Σύλλογος, κοινότητα, κάτοικοι), της συντάκτριας του δελτίου και του Δημάρχου Δωδώνης.

Στη συνέχεια, για τη συγκέντρωση/επεξεργασία των πληροφοριών, χρησιμοποιήθηκε η εθνογραφική έρευνα, με μαγνητοσκόπηση/βιντεοσκόπηση/αποδελτίωση συνεντεύξεων των συμμετεχόντων στο έθιμο, των κατοίκων του χωριού αλλά και των απόδημων (μέσω κοινωνικών δικτύων/Skype). Όπου ήταν τεχνικά αδύνατο να πραγματοποιηθούν συνεντεύξεις, συντάχθηκαν και συμπληρώθηκαν ερωτηματολόγια ανοιχτού τύπου. Επιπλέον, η συντάκτρια του δελτίου συμμετείχε στην επιτέλεση του εθίμου (συμμετοχική παρατήρηση) συγκεντρώνοντας πληροφορίες επί τόπου, ενώ αξιοποιήθηκαν βίντεο και συνεντεύξεις από τα αρχεία του Συλλόγου και των ΜΜΕ. Τέλος, για τη συγγραφή του δελτίου συνεργάστηκαν με τη συντάκτρια ο πρόεδρος του συλλόγου, Κωνσταντίνος Παππάς, και η πρώην πρόεδρος, Αλεξάνδρα Γεωργιάδη (ηγήθηκε της πρώτης καταγραφής/αναβίωσης του εθίμου το 2006). Συνημμένα, αποστέλλονται επιστολές του Δημάρχου Δωδώνης και του Προέδρου της Φιλοπρόοδου Κίνησης Κοπάνης.

8. Διαφύλαξη/ανάδειξη του στοιχείου

α. Πώς μεταδίδεται το στοιχείο στις νεότερες γενιές σήμερα;

Το *Μοιρολόι της Παναγίας* είναι ένα έθιμο που κληροδοτείται από γενιά σε γενιά με τρόπο βιωματικό και μυητικό εντάσσοντας στο πλαίσιο των συμμετεχόντων παιδιά ηλικίας από τεσσάρων έως δεκαεπτά ετών. Αυτή η ενσωμάτωση των παιδιών συνιστά μια διαδικασία μάθησης με κεντρικό άξονα τη βιωματική μύηση και τον παιδαγωγικό χαρακτήρα. Με αυτόν τον τρόπο, οι νεότερες γενιές αποτυπώνουν στην ατομική τους

μνήμη τις αξίες του παρελθόντος και βιώνουν το έθιμο ως συνεχιστές των προγόνων τους. Άμεσο αποτέλεσμα των παραπάνω είναι να γίνονται τα παιδιά κοινωνοί και ταυτόχρονα φορείς της τοπικής παράδοσης, την οποία θα κληθούν στο μέλλον να μεταλαμπαδεύσουν στις επερχόμενες γενιές.

Οι ενήλικες καλανδιστές είναι εκείνοι που «δείχνουν τον δρόμο» στα παιδιά και αποτελούν πρότυπο προς μίμηση. Από τους γονείς στα παιδιά και από τους παππούδες στα εγγόνια, το έθιμο περνάει στους ανήλικους συμμετέχοντες, οι οποίοι παίρνουν μέρος σε ένα ανοιξιάτικο παιχνίδισμα με κουδούνια και τραγούδια, με παραδοσιακά ρούχα και βόλτες στο χωριό, με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζουν το έθιμο *«αρκετά χαρούμενο και διασκεδαστικό»*.

Παρότι είναι αρκετά δύσκολο για ένα μικρό παιδί να ξυπνήσει τα χαράματα και να περπατήσει όλο το χωριό, τα παιδιά παρασύρονται μεταξύ τους σε μια χαρούμενη διαδικασία, παρά τη θλιβερή ατμόσφαιρα της ημέρας και του εθίμου. Ιδίως τα μικρά αγόρια, αισθάνονται δέος απέναντι στο πρότυπο του αρχηγού και αδημονούν να μεγαλώσουν και να γίνουν εκείνοι που θα ηγούνται της ομάδας και θα χτυπούν τη *λαζαρίνα*. Μάλιστα, το κίνητρο αυτό ενισχύεται ακόμη περισσότερο από τον αρχηγό της εκάστοτε ομάδας, καθώς δεν παραβλέπει ποτέ να δώσει στα μικρά αγόρια να χτυπήσουν τη *λαζαρίνα* και να έρθουν σε μια πρώτη επαφή μαζί της. Κάπως έτσι, δίνεται και μια άτυπη υπόσχεση ότι αυτός ο μικρός νέος θα είναι ο αρχηγός του μέλλοντος.

Ιδιαίτερα οι απόδημοι του εξωτερικού (αλλά και των μεγαλοπόλεων της χώρας) θεωρούν εξαιρετικά σημαντικό να συμμετέχουν τα παιδιά τους στο έθιμο, έστω για μια φορά στη ζωή τους. Θεωρούν πως αυτή η βιωματική μάθηση των ηθών και εθίμων του χωριού θα φέρει τα παιδιά κοντά στην ταυτότητα και στις ρίζες των προγόνων τους και θα κατορθώσει να μεταφέρει στη συνειδήσή τους τη συλλογική ταυτότητα που θα τα κρατά ενωμένα με τον τόπο καταγωγής τους.

Βέβαια, αξίζει να σημειωθεί ότι οι ενήλικες που συμμετέχουν στο έθιμο εστιάζουν επισταμένα στην ένταξη των παιδιών στη διαδικασία κι επιμένουν, κάθε χρόνο, στην προσπάθεια προσέλευσης όσο το δυνατόν περισσότερων ανηλίκων. Παρότι η ενσωμάτωση των παιδιών στην τελετουργία αποτελεί δομικό στοιχείο του ίδιου του εθίμου, οι χωριανοί δεν επαναπαύονται σε αυτό και αποτελεί πάγια μέριμνα των μελών του Συλλόγου, αλλά και όλων των χωριανών, να ενημερώσουν εγκαίρως τους γονείς των παιδιών για την ημέρα και ώρα διεξαγωγής του εθίμου, να τους προσελκύσουν ώστε να συμμετέχουν τα παιδιά τους στο έθιμο, να βρουν κατάλληλες

ενδυμασίες και υποδήματα και να προετοιμάσουν ένα ελκυστικό περιβάλλον για τα παιδιά και τους γονείς τους.

Μέσω αυτής της συμμετοχικής και βιωματικής διαδικασίας τα παιδιά καθίστανται αυτομάτως μέλη ενός κοινωνικού συνόλου, που είναι πιο διευρυμένο από τον στενό οικογενειακό κύκλο, αλλά ταυτόχρονα αποτελεί έναν οικείο «τόπο», με κοινή ταυτότητα που παρομοιάζει στην οικογενειακή. Και η εμπιστοσύνη που επιδεικνύουν οι γονείς στους ενήλικες συμμετέχοντες, οι οποίοι αναλαμβάνουν την ευθύνη των παιδιών καθ' όλη τη διάρκεια τέλεσης του εθίμου, από νωρίς το πρωί ως το μεσημέρι, ενισχύει ακόμη περισσότερο τους δεσμούς της κοινότητας.

β. Μέτρα διαφύλαξης/ανάδειξης του στοιχείου που έχουν ληφθεί στο παρελθόν ή που εφαρμόζονται σήμερα (σε τοπική, περιφερειακή ή ευρύτερη κλίμακα)

Η διαφύλαξη και ανάδειξη του εθίμου σε τοπική, περιφερειακή και ευρύτερη κλίμακα αποτελεί μείζονα προτεραιότητα, τόσο για τους φορείς του εθίμου και το χωριό της Κοπάνης, όσο και για τον Δήμο Δωδώνης, που αντιπροσωπεύει τη διευρυμένη διοίκηση της περιοχής. Το *Μοιρολόι της Παναγίας*, ως ένα συλλογικό δρώμενο που «καταγράφει» και κοινοποιεί την άγραφη ιστορία και τις λαϊκές αντιλήψεις για τον θάνατο και τη συλλογική μνήμη γενεών, συνιστά μια προφορική παρακαταθήκη του παρελθόντος, με εφαρμογή στο παρόν και στόχευση στο μέλλον. Και είναι αυτή ακριβώς η στόχευση στο μέλλον που πρέπει να διαφυλαχθεί και να διασφαλιστεί.

Βέβαια, το σημαντικότερο μέτρο διαφύλαξης του εθίμου, που εφαρμόζεται διαχρονικά, από το απώτερο παρελθόν ως τη σύγχρονη αναβίωσή του, αποτελεί και δομικό του στοιχείο: η ένταξη ανήλικων μελών στην επιτέλεση του εθίμου διασφαλίζει τη διατήρησή του στις επερχόμενες γενιές.

Επιπρόσθετα, η προσπάθεια ένταξης του εθίμου στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας, με κοινή μέριμνα των φορέων του εθίμου και του Δήμου Δωδώνης αποτελεί ένα επίσημο και σημαντικό πρώτο βήμα διαφύλαξης και ανάδειξης του στοιχείου, καθώς, αρχικά, φέρνει τους επιτελεστές σε μια πρώτη επαφή με την κοινότητα των επιστημόνων, αλλά, κυρίως, προκαλεί την ανατροφοδότηση ενός γόνιμου διαλόγου σχετικά με τον τρόπο επιτέλεσης και το περιεχόμενο του εθίμου. Καθίσταται, έτσι, εμφανές ότι στόχος της υποβολής πρότασης ένταξης δεν είναι μόνο η τελική εγγραφή του στοιχείου στο Εθνικό Ευρετήριο, αλλά και, πριν από αυτή, η ενεργοποίηση και ενδυνάμωση των ίδιων των συμμετεχόντων, ώστε να γνωρίσουν και

να επανεκτιμήσουν τι ακριβώς είναι αυτό που κάνουν, τι θα πρέπει ενδεχομένως να επανεξετάσουν και πώς μπορούν να το διαφυλάξουν στο μέλλον.

Παράλληλα, με σκοπό την προβολή του εθίμου, η Φιλοπρόοδος Κίνηση Κοπάνης στέλνει κάθε χρόνο δελτία τύπου και προσκλήσεις στα ΜΜΕ, με άμεσο αποτέλεσμα την ευρεία κοινοποίηση του εθίμου σε όλη τη χώρα, ιδίως μέσω των κρατικών καναλιών της ΕΡΤ αλλά και μεγάλων ιδιωτικών τηλεοπτικών σταθμών, εθνικής και τοπικής εμβέλειας. Επιπρόσθετα, η κοινοποίηση του εθίμου στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, στο κανάλι στο YouTube και στην ανανεωμένη ιστοσελίδα του Συλλόγου διαμορφώνει έναν σύνδεσμο επικοινωνίας μεταξύ των συμμετεχόντων στο έθιμο και των μελών της κοινότητας, ακόμη και εκείνων που διαμένουν μόνιμα στο εξωτερικό ή σε μακρινές πόλεις του εσωτερικού.

Τέλος, ένα από τα μέτρα ανάδειξης του εθίμου που εφαρμόζονται στις μέρες μας είναι και η πρόσκληση και φιλοξενία μη κερδοσκοπικών και κοινωνικών φορέων της περιοχής να επισκεφτούν το χωριό τη Μεγάλη Παρασκευή.

γ. Μέτρα διαφύλαξης/ανάδειξης που προτείνεται να εφαρμοστούν στο μέλλον (σε τοπική, περιφερειακή ή ευρύτερη κλίμακα)

Σε συνέχεια των μέτρων διαφύλαξης και ανάδειξης του εθίμου που έχουν εφαρμοστεί μέχρι σήμερα, είναι αναγκαίο να καταβληθούν οργανωμένες και στοχευμένες προσπάθειες, προκειμένου να συνειδητοποιήσουν όλοι –και ειδικότερα οι νέες γενιές– τη σημασία της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς και της προστασίας της, αλλά και να σχεδιαστούν εξειδικευμένες δράσεις που αρμόζουν βέλτιστα στο συγκεκριμένο έθιμο.

Ως εκ τούτου, ένα από τα μέτρα που προτείνεται να εφαρμοστούν είναι, αρχικά, η συστηματική και τεκμηριωμένη συγκέντρωση πληροφοριακού υλικού σχετικά με το έθιμο, που θα απαρτίζεται από βιβλιογραφία, αρχειακά τεκμήρια, φωτογραφικό και οπτικοακουστικό υλικό, δημοσιεύματα σε έντυπα και ηλεκτρονικά μέσα και οποιαδήποτε άλλη πληροφορία μπορεί να εμπλουτίσει την πληροφόρηση περί του εθίμου, με δυνατότητα πρόσβασης από το ευρύ κοινό για μελέτη κι έρευνα. Άλλωστε, η προσπάθεια εγγραφής του στοιχείου στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας αποτέλεσε μια πολύ καλή αφορμή για την έναρξη συγκέντρωσης του εν λόγω υλικού και δημιούργησε μια πρωταρχική πληροφοριακή βάση δεδομένων.

Στο πλαίσιο συγκέντρωσης και αξιοποίησης αυτού του πληροφοριακού υλικού προτείνεται η συγγραφή και έκδοση μονογραφίας σε φυσική ή/και ηλεκτρονική μορφή, με πλήρη καταγραφή και ανάλυση του *Μοιρολογίου της Παναγίας*. Η συγγραφή ενός επιστημονικού κειμένου που θα τοποθετεί το έθιμο στο χωροχρονικό του πλαίσιο και θα αναδεικνύει τα ιστορικά, λαογραφικά, κοινωνικά και λοιπά στοιχεία του μπορεί να προσφέρει μια ολοκληρωμένη παρουσίαση και ανάλυση της περιοχής και του εθίμου και να συμβάλει ουσιαστικά στην ανάδειξή τους.

Επιπρόσθετα, θεωρώντας ως δεδομένη τη βαθιά αλληλεξάρτηση μεταξύ της άυλης και την υλικής πολιτιστικής κληρονομιάς, κρίνεται σημαντική η δημιουργία ενός λαογραφικού εκθετηρίου, το οποίο θα παρουσιάζει την πολιτιστική κληρονομιά του χωριού, με ξεχωριστή θεματική ενότητα για το *Μοιρολόι της Παναγίας*. Η έκθεση μπορεί να απαρτίζεται από υλικά αντικείμενα αλλά και από οπτικοακουστικά μέσα, τα οποία δύνανται να συλλειτουργήσουν αρμονικά, προκειμένου να διαμορφώσουν ένα αξιόπιστο, διαδραστικό και παιδαγωγικό εργαλείο ανάδειξης και αξιοποίησης του τοπικού πολιτισμού και του εθίμου της Κοπάνης.

Επίσης, προτείνεται η χρήση των νέων τεχνολογιών, με σκοπό τη δημιουργία μιας ψηφιακής περιήγησης στο χωριό της Κοπάνης και στο έθιμο της Μεγάλης Παρασκευής. Η δημιουργία ενός ψηφιακού πολιτιστικού προϊόντος σε μορφή εφαρμογής με διαδραστικό και εκπαιδευτικό χαρακτήρα αποσκοπεί, μεταξύ άλλων, στην απρόσκοπτη πρόσβαση όλων στη σύνδεση του εθίμου με τη σύγχρονη τεχνολογική εποχή, στην αύξηση της επισκεψιμότητας στην Κοπάνη, στην τουριστική αξιοποίηση του εθίμου και, εντέλει, στη βιώσιμη ανάπτυξη για την ευρύτερη περιοχή. Επισημαίνεται ότι στόχος της δημιουργίας και χρήσης μιας τέτοιας ψηφιακής πλατφόρμας είναι να ενισχυθεί η επιθυμία των χρηστών να παρίστανται διά ζώσης στο έθιμο και όχι να υποκατασταθεί η φυσική παρουσία με την ψηφιακή περιήγηση.

Ακόμη, ιδιαίτερα χρήσιμη κρίνεται η δημιουργία ενός εθνογραφικού ντοκιμαντέρ που θα παρουσιάζει το *Μοιρολόι της Παναγίας* με επιστημονική τεκμηρίωση και ελκυστική παρουσίαση και θα μπορεί να χρησιμοποιηθεί τόσο στο λαογραφικό εκθετήριο, όσο και στην ψηφιακή πλατφόρμα που προαναφέρθηκαν. Παράλληλα, το εθνογραφικό ντοκιμαντέρ δύναται να αποτελέσει τον πυρήνα για τη δημιουργία ενός διεπιστημονικού εκπαιδευτικού προγράμματος που θα υλοποιείται στα σχολεία του Δήμου Δωδώνης, ακολουθώντας την καλή πρακτική που εφάρμοσε η Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς με το πρόγραμμα για την αξιοποίηση

του εθνογραφικού ντοκιμαντέρ ως μέσου ανάδειξης της άυλης πολιτιστικής κληρονομιάς στην εκπαίδευση.

Επιπλέον, θεωρείται απαραίτητη η συνεργασία των φορέων του εθίμου και του Δήμου Δωδώνης τόσο με την Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση Ηπείρου, όσο και με το Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων με σκοπό την προγραμματισμένη επίσκεψη μαθητών και φοιτητών στο έθιμο και την ενθάρρυνση της επιστημονικής ενασχόλησης της ακαδημαϊκής κοινότητας με το στοιχείο. Προσδοκώμενο αποτέλεσμα είναι η πολύπτυχη ανάδειξη και αξιοποίηση του εθίμου, η ανάδειξη της ανάγκης προφύλαξης και διατήρησής του και η αύξηση της επισκεψιμότητας στην περιοχή.

Τέλος, με αφορμή την προσπάθεια εγγραφής του εθίμου στο Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας, προκλήθηκε μια δημόσια συζήτηση-διαβούλευση σχετικά με μερικούς από τους πρώτους στίχους του Μοιρολογιού. Όπως αναφέρθηκε και στο πεδίο 7α, οι στίχοι 3 έως 5 αναφέρουν: *«Σήμερα 'βάλαν τη βουλή οι άνομοι Εβραίοι, οι άθεοι παράνομοι και τρισκαταραμένοι, για να σταυρώσουν τον Χριστό των πάντων Βασιλέα»*. Όπως αναλύθηκε παραπάνω, το περιεχόμενο αυτών των στίχων προκάλεσε έντονο προβληματισμό στους συμμετέχοντες.

Γι' αυτό, τα μέλη της κοινότητας αρχικά πρότειναν να αφαιρεθούν και οι τρεις προαναφερθέντες στίχοι, αλλά, με τον τρόπο αυτόν, θα προκαλούσαν νοηματικό κενό στην εξιστόρηση του μοιρολογιού. Έτσι, οι συμμετέχοντες στο έθιμο κατέληξαν στην πρόταση να αφαιρεθεί εντελώς ο τέταρτος στίχος *«οι άθεοι, παράνομοι και τρισκαταραμένοι»* και να μην επαναληφθεί ξανά, ώσπου να λησμονηθεί με το πέρασμα του χρόνου. Συμφωνήθηκε, λοιπόν, οι πρώτοι στίχοι του μοιρολογιού να είναι *«Σήμερα μαύρος ουρανός σήμερα μαύρη μέρα. Σήμερα όλοι θλίνονται και τα βουνά λυπιούνται. Σήμερα 'βάλαν τη βουλή οι άνομοι Εβραίοι [...] Για να σταυρώσουν τον Χριστό των πάντων Βασιλέα. Και η κυρά η Παναγιά καθόταν μοναχή της... [...]»*.

Άλλωστε, η μελωδική γραμμή και η ρυθμική αγωγή επαναλαμβάνονται σταθερά ίδια σε κάθε στίχο και ολοκληρώνονται με το χτύπημα της *λαζαρίνας*. Συνεπώς, η αφαίρεση ενός στίχου δεν επηρεάζει την εξέλιξη του τραγουδίσματος. Όμως, η αφαίρεση των υποτιμητικών χαρακτηρισμών ενισχύει επί της ουσίας την υγιή εξέλιξη του εθίμου, αναδεικνύει το γεγονός ότι τα έθιμα αποτελούν ζωντανούς οργανισμούς της κοινωνίας και αναδεικνύει την αξία του σεβασμού προς όλους, προάγοντας την ειρηνική συνύπαρξη.

9. Βασική Βιβλιογραφία

- Βαρβούνης, Γ. Μ. (2018). Οι εορτές του Πάσχα στην Ελληνική Λαϊκή Εθιμοταξία. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης. Τμήμα Ιστορίας και Εθνολογίας. Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας.
- Βασιλάκη, Π. (2003). Μεγάλη Παρασκευή. Το μοιρολόι της Παναγίας. *Παράθυρο στην Εκπαίδευση του παιδιού*, τ. 20.
- Βασιλείου, Π. (Επιμ.) (1980). Ο αυτόγραφος «Θρήνος της Θεοτόκου» του Ιωάννη Πλουσιαδηνού. *Ελληνικά*, τ. 32, τεύχ. 2, σσ. 267-287.
- Βούλγαρης, Α. (2015). *Πηλιορείτικος γάμος: Μια επινοημένη παράδοση από τον πολιτιστικό σύλλογο Ορμίνιο, το 1965 στην Πορταριά Πηλίου* [Πτυχιακή Εργασία, ΑΤΕΙ Ηπείρου, Τμήμα Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής].
- Κανελλάτου Γ. Π. (2007). *Το Μοιρολόι στις Νεοελληνικές Τελετουργίες του Θανάτου. Επισκόπηση Μελετών από το 19ο αιώνα έως σήμερα*. [Πτυχιακή εργασία, ΑΤΕΙ Ηπείρου, Τμήμα Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής].
- Κλείτσας, Χ., Κοτζαμποπούλου, Ε., & Πανάτση, Α. (2014). *Αρχαίο νεκροταφείο στα «Ελληνικά» Κοπάνης Ιωαννίνων: αρχαιολογική περιήγηση*. Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Ηπειρωτικών Σπουδών, ΙΒ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, Φιλοπρόοδος Κίνηση Κοπάνης.
- Νιώρα, Ν., Λουτζάκη, Ρ., Κουτσούμπα, Μ. & Τυροβολά, Β. (2011). Χορός και θεωρία της επιτέλεσης: Οψεις των παραστασιακών πολιτισμικών πρακτικών. *Ανασκοπική μελέτη. Αναζητήσεις Στη Φυσική Αγωγή Και Τον Αθλητισμό*, 9(1), 24–43.
- Χερουβείμ, Σ. Φ. (2009). *Τελετουργία και μοιρολόι: Η περίπτωση του μοιρολογιού της Παναγίας στη Μονή Νάξου*. [Πτυχιακή Εργασία, Α.Τ.Ε.Ι. Ηπείρου, Τμήμα Λαϊκής & Παραδοσιακής Μουσικής].
- Ψυχογιού, Ε. (2008). «Μαυρηγή» και Ελένη: Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης. Ακαδημία Αθηνών.

10. Συμπληρωματικά Τεκμήρια

α. Κείμενα (πηγές, αρχειακά τεκμήρια κτλ.)

1. Στίχοι Μοιρολογιού της Παναγίας,
2. Μεθοδολογία έρευνας,
3. Απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις, ερωτηματολόγια, κατάλογος πληροφοριών
4. Καταστατικό Φιλοπρόοδου Κίνησης Κοπάνης
5. Επιστολές Φιλοπρόοδου Κίνησης Κοπάνης και Δημάρχου Δωδώνης.

β. Χάρτες

Πρωτότυποι χάρτες Κοπάνης και διαδρομής εθίμου.

γ. Οπτικά και ακουστικά τεκμήρια (σχέδια, φωτογραφίες, αρχεία ήχου, βίντεο κτλ.)

Φωτογραφίες, βίντεο, ηχογραφημένες συνεντεύξεις.

δ. Διαδικτυακές πηγές (υπερσύνδεσμοι): Διαδικτυακές αναφορές στο έθιμο της Κοπάνης:

[Στο χωριό Κοπάνη των Ιωαννίνων κάθε χρόνο μικροί και μεγάλοι συνεχίζουν ένα ... | Photos \(naftemporiki.gr\)](#)

[Το μοιρολόι της Παναγίας - YouTube](#)

[Το μοιρολόι της Παναγίας στην Κοπάνη Ιωαννίνων - YouTube](#) (το ίδιο βίντεο και στο ertflix)

[Το μοιρολόι της Παναγίας στην Κοπάνη Ιωαννίνων - EPTflix \(ertflix.gr\)](#)

[Αναβίωσε το μοιρολόι της Παναγίας στην Κοπάνη Ιωαννίνων | NewsNowgr.com](#)

[Ήπειρος: Το «Μοιρολόι της Παναγίας» στην Κοπάνη \[BINTEO-EIKONEΣ\] | Pentapostagma](#)

[Ιωάννινα: Το "Μοιρολόι Της Παναγίας" Στην Κοπάνη . - YouTube](#)

<https://www.epiruspost.gr/to-moiroloi-tis-panagias-stin-kopani/>

[Το Μοιρολόι Της Παναγίας στην Κοπάνη - ΕΚΚΛΗΣΙΑ ONLINE \(ekklisiaonline.gr\)](#)

[Δ.Ε. Αγίου Δημητρίου \(dodoni.gr\)](#)

[Κοπάνη Δωδώνης ΤΑ ΠΟΛΥ ΠΑΛΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ - YoTube.](#)

Εκδήλωση-βιβλιοπαρουσίαση με θέμα τους αρχαίους τάφους στη θέση Ελληνικά Κοπάνης

[ΛΑΖΑΡΟΣ 2005 - YouTube](#) . Σημειώνεται ότι η πρώτη αναβίωση του 2005 αφορούσε το έθιμο του Λαζάρου κι όχι το Μοιρολόι της Παναγίας.

<https://www.romfea.gr/diafora/21032-ioannina-to-moiroloi-tis-panagias-stin-kopani>

https://www.pentapostagma.gr/koinonia/5308479_anabiose-moiroloi-tis-panagias-stin-kopani-ioanninon-eikones-binteo.

<https://epiruseye.gr/2019/04/26/%CE%BB%CE%AC%CE%BA%CE%BA%CE%B1-%CF%83%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%AF%CE%BF%CF%85%CF%84%CE%BF-%CE%BC%CE%BF%CE%B9%CF%81%CE%BF%CE%BB%CF%8C%CE%B9-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%B9%CE%AC/> .

<https://www.topontiki.gr/2017/04/14/ioannina-epsallan-ta-kalanta-tis-megalis-paraskevis-to-sigkinitiko-mirolloi-tis-panagias-video/>

https://www.ekirikas.com/archive_greece/arthro/to_moiroloi_tis_panagias_kai_ta_kalanta_tis_megalis_paraskeuis_sta_ioannina_binteo-152869/

https://www.pronews.gr/thriskeia/orthodoxia/565512_anaviose-moiroloi-tis-panagias-stin-kopani-ioanninon-foto-vinteo

<https://www.newsnow.gr.com/video/84565/anaviose-to-moiroloi-tis-panagias-stin-kopani-ioanninon.html>

<https://www.protothema.gr/greece/article/671348/video-anaviose-to-moiroloi-tis-panagias-stin-kopani-ioanninon/>

[Αναβίωσε το «Μοιρολόι της Παναγιάς» στην Κοπάνη Ιωαννίνων \(zougla.gr\)](#)

11. Στοιχεία συντάκτη του Δελτίου

α. Όνομα Συντάκτη:

Μαρία Μπάρκα

β. Ιδιότητα Συντάκτη:

Αρχειονόμος, Βιβλιοθηκονόμος, Μουσειολόγος, M.Sc. Λαογράφος, Ειδική συνεργάτιδα Δημάρχου Δωδώνης.

γ. Τόπος και Ημερομηνία Σύνταξης του Δελτίου:

Αγία Κυριακή Θεριακησίου (έδρα Δήμου Δωδώνης), 25 Ιουνίου 2021.

12. Τελευταία συμπλήρωση/επικαιροποίηση του Δελτίου